

УДК 342.7(092) Драгоманов

ПРАВА ЛЮДИНИ В ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ ПОГЛЯДАХ М.П. ДРАГОМАНОВА, КОНЦЕПЦІЯ ФЕДЕРАЛІЗМУ

**Л.С. ПРОТОСАВІЦЬКА, кандидат історичних наук,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України¹**

У статті викладено політико-правові погляди М.П. Драгоманова щодо основних прав і свобод людини. З'ясовано, що найбільш дієвим засобом захисту цих прав і свобод, на думку вченого, є закон. Проаналізовано також драгоманівську федералістичну програму, реалізація якої дала змогу усунути те безправне становище, в якому перебував український народ в обох імперіях наприкінці ХІХ – початку ХХ століть.

Права, свободи, нація, концепція федералізму, етнос, самоврядування.

Творча спадщина М.П. Драгоманова надзвичайно велика та багатогранна. На сьогоднішній день чимало сучасних дослідників, правників звертаються до його творчого доробку, адже ті питання які він порушував ще наприкінці ХІХ ст., не втрачають своєї актуальності.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі комплексного аналізу, узагальнення й критичного переосмислення всіх доступних опублікованих матеріалів дослідити політично-правові погляди М.П. Драгоманова, з'ясувати, які права і свободи, на думку вченого, належать до невід'ємних і недоторканих прав людини, проаналізувати Драгоманівську федералістичну програму.

Михайло Драгоманов, як зазначає Т.Г. Андрусак [1], проблемами свободи починає цікавитися з раннього віку. А під впливом батька, професійного юриста, який мав вплив на формування світогляду М. Драгоманова в дитячі та юнацькі роки, починає складатися правове розуміння проблеми свободи, ролі та значення закону в закріпленні, забезпеченні й захисті прав і свобод людини.

Дослідження творів античних грецьких і римських авторів допомогло вченому розробити проблему прав людини щодо умов суспільного життя українського народу і відповідно до тих вимог, які висували потреби успішного розвитку суспільного прогресу. М.П. Драгоманов також починає звертатися до цієї теми у своїх наукових і публіцистичних працях.

Грунтовні фахові студії з античної історії, знайомство з чинним законодавством та рівнем розвитку правової думки в країнах Західної Європи під час майже трирічного наукового відрядження дали змогу М. Драгоманову не тільки осмислити проблему прав і свобод людини в контексті світової історії, а й зрозуміти тенденції розвитку правової думки розвинутих європейських держав щодо регулювання інституту права і свобод людини, його ролі та значення для розвитку кожної людини,

народу, людського суспільства в цілому. Починаючи з виступів на захист права викладання українською мовою в навчальних класах, виключно з педагогічних міркувань, М. Драгоманов доходить до розуміння взаємопов'язаності і взаємообумовленості всіх прав і свобод людини – економічних, політичних, соціальних, культурних, до необхідності боротьби за правове забезпечення всіх прав людини в законодавстві, ролі та значення держави в гарантованості й захисті прав і свобод людини [5, с. 32].

Одна з головних заслуг М. Драгоманова при розробці проблеми прав і свобод людини полягає у тому, що він теоретично довів: права людини становлять єдиний комплекс, і пріоритетність якоїсь групи прав і свобод не тільки не сприяє розширенню прав і свобод людини загалом, а й порушує всі інші права та свободи.

Для М. Драгоманова немає дилеми – пріоритету прав людини над правами нації чи навпаки. На його думку, наявність прав людини є гарантом успішного розвитку нації. Водночас свобода нації, її державність створює належні умови для успішного гарантування та захисту прав людини. Він наголошував на тому, що в державі повинні гарантуватися конституцією і реально забезпечуватися права і свободи [6, с. 232].

Права людини він поділив на чотири групи. До першої групи належать права і свободи, які М. Драгоманов умовно назвав елементарними чи основними, оскільки вони необхідні для реалізації будь-яких інших прав і свобод людини. До другої групи він відніс громадянські права людини, третю становлять політичні, а четверту – економічні, соціальні й культурні.

До основних прав людини належать право на життя, свободу і особисту недоторканість, заборона тортур або жорстокого, нелюдського поводження і покарання, рівні права всіх незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи інших обставин, рівність усіх перед законом та право на рівний захист закону, рівне для чоловіків і жінок право користуватися всіма правами людини, права, що стосуються процедурних гарантій правосуддя, захист від свавільного втручання в особисте та сімейне життя та від посягань на честь і репутацію [2, с. 59].

Права людини в суспільно-політичних та державно-правових поглядах М. Драгоманова є вихідним базовим положенням, точкою відліку при побудові всієї системи державності. Тільки в такому випадку, на думку вченого, вся система державних органів буде відповідати інтересам громадянина, коли в основу державного будівництва будуть закладені права та свободи людини, наявність і гарантованість яких є запорукою прогресивного розвитку суспільства. Ідея свободи в драгоманівському розумінні не абстрагується в інтереси певної соціальної групи – класу чи нації, а розглядається як органічна потреба людської особистості. Під словами «політична свобода» він розумів такі права людини і громадянина: недоторканність тіла для особистих покарань і смертної кари; недоторканність особи і житла для поліції без судової постанови; недоторканність приватних листів і телеграм; свобода вибору місця проживання і занять; недоторканність національності (мови) в правовому і публічному листі; свобода совісті (віри і невір'я) і всякого публічного богослужіння і

обрядів, «не противних громадському сорому»; свобода зібрань, прохань і заяв зовнішніми знаками (малюнками, знаками, програмами та ін.) без порушення зовнішнього порядку й безпеки в населених місцях; право цивільного і кримінального позову проти посадових осіб та установ за незаконне порушення інтересів особи; право опору незаконним діям чиновників; рівність всіх у громадянських правах і обов'язках [4, с. 51].

Драгоманов при перерахуванні даних прав зробив примітку, що права людини і громадянина не можуть бути відмінними, ні обмежені жодною постановою, ні законом, виключаючи обмеження, встановлювані в законодавчому порядку на час зовнішньої війни. Зазначалося також і те, що охорона вище перелічених прав повинна вмінятися в обов'язок місцевих мирових суддів, котрим повинне бути надане право під особисту відповідальність вимагати собі сприяння поблизу розташованих військових сил, які зобов'язані надавати їм таке сприяння [4, с. 51].

До громадянських прав вчений відносить свободу пересування і вибір місця проживання, право на притулок у разі переслідування за політичні переконання з політичних мотивів, право вступати в шлюб та створювати сім'ю, право володіти майном [2, с. 67].

Більшу частину своєї політичної творчості М. Драгоманов присвятив вченню про політичні права та свободи, які він вважав визначальним моментом для всіх елементів політичного життя народу. До них він відносить лише ті, які передбачені декларацією і Пактом про громадські та політичні права, зокрема право свободи думки, совісті, релігії, право на свободу переконань і на вільне їхнє виявлення, право на свободу мирних зборів і асоціацій, право на участь в управлінні своєю країною.

Найбільш дієвим засобом захисту прав і свобод, виробленим людством впродовж тисячолітньої історії, М. Драгоманов вважав закон, який один тільки й може, будучи обов'язковим для всіх, якого неухильно дотримуються під страхом покарання, забезпечити виконання даних прав і свобод. Перед законом всі рівні незалежно від статі, раси, національності, соціального чи майнового статусу.

Значний внесок зробив М. Драгоманов у розробку принципу, згідно з яким кожен народ, незалежно від його державних та історичних традицій, чисельності, культурного розвитку та економічного потенціалу, має право сам вирішувати свою долю, бути господарем на своїй землі. Михайло Петрович стійко відстоював права народів на самовизначення [2, с. 58].

Драгоманов виступав за політичне, соціальне, національне визволення українського народу, а, отже, кожного українця. Не вважаючи, що зі здобуттям власної державності вирішення всіх проблем настане автоматично, він водночас підкреслював цінність і значущість власної держави для всієї нації і для кожної окремої людини. Драгоманов виступав з широкою федералістичною програмою, реалізація якої допомагала б значною мірою усунути те безправне становище, в якому український народ перебував у обидвох імперіях, із подальшим політичним розвитком та національним самоусвідомленням українського народу, дала б змогу здобути власну незалежність [2, с. 59].

Михайло Петрович вказував і на те, що народ може не мати власної мононаціональної, унітарної держави, але вільно розвиватися за умови забезпечення, крім права особи, і його прав як етносу [4, с. 55].

М. Драгоманов, як людина, яка працювала на всю Україну, мусив витворювати для кожного регіону певний специфічний шлях кожного з них, свою ідеологію подальшої боротьби. Він зазначав: «Не може бути руху вперед окремої частини регіону Російської імперії, без руху вперед всієї Російської Імперії». Головним завданням усіх прогресивних політичних сил Російської Імперії є Федералізація Росії та конституційне забезпечення прав і свобод людини, після чого можуть з'явитися умови для розвитку поневолених народів [4, с. 55].

Федерація Михайла Драгоманова – це федерація, яка будується знизу вверху, а не навпаки. «Громади, які стосуються не тільки їх, вищестоящим органом, залишаючи за собою лише ті повноваження, які можуть вирішуватися самостійно і які стосуються лише їх». За тим же принципом об'єднання громад делегують деякі свої повноваження об'єднанню об'єднань громад. Таким чином можна, на думку М. Драгоманова, зменшити диктат держави, коли держава дає якісь права людині чи громаді. «Це без начальство» є такою ж мрією, як і думка про зведення до нуля тертя в машинах» – зазначав М. Драгоманов. «Держава – це спілка людей задля оборони себе від чужинців і задля впорядкування своїх справ на своїй землі по своїй волі» [4, с. 56].

Він вказував: «На сьогодні ідея самостійності українського народу може бути реалізована лише за допомогою якоїсь третьої сили – Росії чи Австрії – радше Росії, бо вона більш сильна і їй буде більш легко відірвати від Австрії меншу частину українських земель». Але, разом із тим, М. Драгоманов стверджував, що приєднання Галичини до Росії було б трагедією для українського народу, оскільки в Австро-Угорській імперії існують конституційні свободи [4, с. 56].

М. Драгоманов в опублікованій у 1884 р. брошурі – спробі української політико-соціальної програми під загальною назвою «Вольний союз – Вільна спілка» визначає дві мети: а) цілі загальногромадські; б) цілі частковонаціональна.

М. Драгоманов вважав за доцільне таке місцеве самоврядування (громадівське – сільське, міське, волосне, повітове, обласне) і державне [6, с. 323]. Російська імперія мала бути розчленована на області й відповідно до інтегрального політичного фактора, що визначався б географічними, економічними і етнографічними умовами. Українські землі мали складатися з трьох областей – Київської, Одеської, Харківської. Дивовижно деталізовані повіти всіх областей не лише майбутньої суверенної України, а й Білорусії і Росії. У програмі відчувається глибоке розуміння етнічних особливостей населення величезних територій імперії.

М. Драгоманов передбачив на рівні Вільної спілки слов'янських країн Державну Думу і Союзна Думу. Члени обох Дум мали утворювати Державний Собор. Виходячи з тодішньої політичної ситуації в Росії, він фактично пропонував запровадження республіки (в такому випадку мав обиратися на певний строк Голова Всеросійської Державної Спілки) або ж

при наймі обмеженої монархії за типом Англії, Бельгії, Нідерландів, Швеції, Норвегії [3, с. 141].

Члени товариства «Вільна Спілка» мали дбати про відновлення Української республіки. Їм належало пропагувати реформаторські ідеї Західної Європи (надто Голландії і Великобританії) – від анабаптистів і соцініан, чиє вчення проникло на Україну ще в XVI–XVII ст. ст., до прихильників Р. Оуена і робітничих товариств. Утворення Вільної спілки суверенних країн на кшталт Швейцарії мало забезпечити процвітання українському народові та національним меншинам на його споконвічних землях. Водночас М. Драгоманов зазначав, що відокремлення українського населення від інших областей Росії в особну державу (політичний сепаратизм) є річ не лише в усякому разі вкрай важлива, якщо не неможлива, але, за певних умов, зовсім не потрібна для яких би то не було інтересів українського народу [3, с. 141].

Драгоманов вважав, що включення красного писемства недержавних народів у контекст загальноєвропейського процесу дасть змогу вивести їхній національний дух із хуторянської затхлості на світові обшири [4, с.65].

Михайло Петрович у своїй історико-соціологічній концепції українського державного будівництва виступає і проти централізації, і проти націоналізму, а найбільше проти їх поєднання... Україна має повернути на європейський шлях розвитку. Вчений пропагував закономірності руйнування монархічних і мирських режимів а також становлення парламентських, правових держав.

Знадобилося близько ста років, аби Західна Європа в ХХ ст. прийшла до інтеграції – Європейської Співдружності. Наукове передбачення М. Драгоманова справдилося. Сподіваємося, що в недалекому майбутньому Україна посяде гідне місце в європейській інтегрованій цивілізації рівних держав і народів.

Завершуючи розгляд політико-правових поглядів Михайла Драгоманова, можемо підсумувати, що він велику увагу приділяв правам і свободам людини, правильно розумів їхню роль та значення як для правового статусу особи, так і для суспільства загалом. Їхня розробка мала фундаментальне значення для всього подальшого розвитку української правової думки, і на сьогоднішній день становить не тільки історико-пізнавальний, а й практичний та теоретичний інтерес і, без сумніву, вимагає поглибленого дослідження та вивчення. Що ж стосується ідеї федерації, то вчений у своїх переконаннях виступив пророком, адже майбутнє він бачив за федеративною співдружністю держав. Одним із яскравих прикладів співдружності є Європейська Співдружність, а Україна прагне стати її членом.

Список літератури:

1. Андрусяк Т.Г. Права людини в поглядах М. Драгоманова : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Т.Г. Андрусяк. – К., 1994. – 17 с.

2. Андрусак Т.Г. шлях до свободи (Михайло Драгоманов про права людини) / Т.Г. Андрусак. – Львів : Світ, 1998. – 192 с.

3. Довгич В.А. Українська Ідея в політичній теорії М. Драгоманова / В.А. Довгич. – К. : Наук. думка, 1991. – 220 с.

4. Молчанов О.М. Державницька думка Михайла Драгоманова / М.О. Молчанов. – К. : Наук. думка, 1994. – 244 с.

5. Ситник О.І. Особливості політичної концепції М. Драгоманова і Д. Донцова в контексті української ідеї : дис. ...канд. політ. наук : спец. 23.00.01 / О.І. Ситник. – К., 1996. – 155 с.

6. Шульженко. Ф.П. Історія політичних і правових вчень : підруч. / Ф.П. Шульженко – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 464 с.

В статье изложены политико-правовые взгляды М.П. Драгоманова относительно прав и свобод человека. Установлено, что самым лучшим средством защиты этих прав и свобод, по мнению учёного, является закон. Исследована также Драгомановская федералистическая программа, реализация которой позволила бы устранить то бесправное состояние, в котором находился украинский народ в составе обеих империй в конце XIX – начале XX столетий.

Права, свободи, нація, концепція федералізму, етнос, самоуправління.

The article presents political and legal views of M.P. Drahomanov on fundamental human rights and freedoms. It is revealed that the most effective protecting mean of these rights and freedoms is the law according to scientist. This article also analyzes Drahomfnov's federalistic program implementation of which could allow to remove that suppression to which was the Ukrainian people in both empires at the end of XIX and the beginning of the XX centuries.

Rights, freedoms, the nation, the concept of federalism, ethnicity, self-government.